

Epikür ve Lucretius'un Ölüm ve Yokluk Algılarına Dair Bir Değerlendirme

An Evaluation of Epicurus and Lucretius' Perceptions of Death and Non-Existence

MUSTAFA ÇAKMAK
Giresun University

Received: 04.10.2017 | Accepted: 04.06.2018

Abstract: Death is an undeniable fact of life. Whether it is a bad or feared thing is an important discussion that can be brought back to the ancient Greek philosophers. This article is primarily concerned with the discussion on what grounds Epicurus's thesis "death, is nothing to us; since when we exist, death is not yet present, and when death is present, then we do not exist," and to what extent satisfactory results are reached. Later, it tries to investigate how Lucretius, who is regarded as the successor of Epicurus, derives the result of meaninglessness of fear of death from the symmetrical relationship between prenatal and post-mortem non-existences. Finally, it refers to the modern asymmetric approaches which argue that, contrary to Lucretius's claim, the relationship between these two periods of non-existence is not symmetrical, because there are serious differences between the later birth and the later death of people, given their deprivations. This article argues that death has a mystery that raises the anxiety that comes from the nature of death; however, it defends the idea that it makes a significant contribution to the meaning of life.

Keywords: Death, Epicurus, Lucretius, non-existence, symmetry argument.

© Çakmak, M. (2018). Epikür ve Lucretius'un Ölüm ve Yokluk Algılarına Dair Bir Değerlendirme. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8 (1), 357-376.

Giriş

İnsanoğlu bir gün öleceğini bilen yegâne varlık olmakla birlikte çoğu zaman bu gerçekliği hayatının merkezine yerleştirebilmiş değildir. Bu durum belki de onun hayata tutunabilmesine olanak sağlamış da olabilir. Başka bir açıdan bakıldığında ise ölümün varlığının, insanın hayata anlam verme arayışındaki katkısı görmezden gelinemez. Ölümün kötü ve korkulması bir şey olup olmadığı tartışılıyor olsa bile onun yadsınamaz gerçekliği bizim anlam arayışımızı önemli ölçüde etkilemektedir. Öldükten sonra yeni bir hayatın başlayacağına inanmayan biri için ölüm, bu dünyada kendince değerli bazı hedeflere ulaşmak adına bir anlam üretirken; inanan biri için ölüm, bu dünyada yaptıklarının karşılık bulacağı yeni bir hayatın başlangıcı olması anlamında bir değer taşıyabilmektedir. Fakat tartışma tam da bu noktada düğümlenmektedir. Acaba ölüm kategorik olarak iyi ya da kötü olarak nitelenebilir mi?

İnsanın ölümle ilişkisinin nasıl olması gerektiği hem dinlerin hem de felsefenin daima gündemi olmuştur. Ölüm kötü ve korkulması gereken bir hal mi? Yoksa kendisiyle ilgili endişeye kapılmanın anlamsız olduğu kaçınılmaz bir son mudur? Başka bir açıdan bakıldığında, ölüm yeni bir hayatın kapısını araladığımız bir köprü mü? Yoksa yokluğun kendisiyle karşılaşacağımız bir zaman dilimi midir? Ölümle ilgili bu farklı bakış açıları onu anlamlandırmaya dönük çabaların çeşitlenmesindeki en temel saikler olarak değerlendirilebilir.

Felsefe tarihinde ölümün insan için kötü olup olmadığı tartışması Antik Yunan filozoflarına kadar uzanmakta ve bu bağlamda iki temel eğilim kendini göstermektedir: Birincisi, Aristoteles'in savunduğu, "Ölüm insanın başına gelen en kötü şeydir." (Aristoteles, 1998, s. 57; Aristotele, 1995, s. 1760) iddiası; ikincisi ise Epikür'ün (M.Ö. 341-270) dile getirdiği, "Ölüm bize bir şey yapmaz; zira biz hayatta iken ölüm yok, ölüm geldiğinde ise artık biz yokuz." (Epicurus, 1994, s. 29) yaklaşımıdır. Hem Aristoteles'in hem de Epikür'ün ölümün niteliği ve bizim onunla ilişkimiz bağlamındaki yaklaşımları, halefleri vasıtasıyla savunulmaya devam etmiştir. Öldükten sonra yeni bir hayatın varlığına inansın ya da inanmasın ölüm bazıları için -farklı gerekçeleri de olsa- korkutucu iken Epikür ve Lukretius (M.Ö. 95-55) çizgisindeki bazı filozoflar için hiç de endişeye kapılacak bir durum olarak değerlendirilmez. Birinci eğilimi savunanlar,

ikinci eğilimi savunanların açık bir gerçeği görmezden geldiklerini düşünürken ikinci eğilimi savunanlar, birincilerin bir çeşit kafa karışıklığı ve anlamsız bir endişe içinde oldukları kanaatindedirler. Bu çalışmanın, temel olarak ikinci eğilimin ne ölçüde tatmin edici olduğu tartışmasına odaklı olarak şekillendiğini söyleyebiliriz.

Bu makale öncelikle Epikür'ün, "ölümün bize herhangi bir şey yapmayacağını, zira varlık halinde olan insanın ölümle karşılaşmayacağını, yokluk halinde ise onu tecrübe etmenin mümkün olmadığı" tezini hangi gerekçelere dayandırdığını ve ne ölçüde tatmin edici sonuçlara ulaştığını tartışma konusu yapacak; daha sonra, Epikür'ün halefi olarak kabul edilen Lukretius'un doğum öncesi yokluk ile ölüm sonrası yokluk arasında kurduğu simetrik ilişkiden ölümden korkmanın anlamsızlığı sonucunu nasıl çıkardığını irdelemeye çalışacaktır. Son olarak, bu iki yokluk dönemi arasındaki ilişkinin aslında Lukretius'un iddiasının aksine simetrik olmadığını zira insanların daha geç doğmakla daha erken ölmek arasında, sebep olduğu yoksunluklar ve kötülükler göz önüne alındığında ciddi farklılıklar taşıdığını savunan modern asimetric yaklaşımlara değinecektir. Özellikle Thomas Nagel'in "Death" (1979) başlıklı makalesinde, Epikür ve Lukretius çizgisine yönelttiği eleştiriler modern dönem tartışmalarının tetikleyicisi olmuştur. Nagel'in makalesi ile yeniden başlayan, ölüm korkusu, doğum öncesi ve ölüm sonrası yokluk dönemleri arasındaki ilişki ve ölümün sebep olduğu yoksunluklar temelli tartışmalar, başka isimlerin de tartışmaya dahil olmasıyla ilginç bir boyut kazanmıştır.¹ Bu makale, söz konusu tartışmalar çerçevesinde, ölümün bizim için ne anlam ifade ettiğini, onun kötü ve endişe edilesi bir durum olup olmadığını ve bu bağlamda hayata bakışımızı nasıl etkileyebileceği sorularına yanıt aramaktadır.

1. Epikür Felsefesinde Ölüm ve Yokluk

Epikür'ün ölüm ve yoklukla ilgili tutumunun felsefe tarihinde önemli bir tartışmanın parçası olduğu açıktır. Ölümün insana bir zararının dokunmayacağına ve ondan korkmanın anlamsız olduğuna inanan Epikür,

¹ Bu bağlamda Nagel ile birlikte, Derek Parfit (1984); Anthony Brueckner & John Martin Fischer (1986, 1993); Frederik Kaufman (1996, 1999); Fred Feldman (1991, 1992) ve Christopher Belshaw (1993, 2000) gibi isimlerin –ayrıntılarda anlaşamaları da- genel olarak Epikür ve Lukretius çizgisine eleştiriler yönelttiği; buna karşılık Stephen E. Rosenbaum (1986, 1989, 1993) ve Stephen Hetherington (2005) gibi isimlerin özellikle Epikür ve Lukretius çizgisini takip ettikleri söylenebilir.

tezini temellendirirken ölüm ve zaman arasındaki yakın ilişkiye dikkat çeker:

Ölüm, -ki en korkunç hastalıktır (beladır)- bize hiçbir şey yapmaz; çünkü biz var olduğumuz sürece ölüm bizimle değildir; ölüm geldiğinde ise artık biz yokuz. Yani canlı olmak veya ölü olmak bizi etkilemez ve (dolayısıyla) ilgilendirmez (Letter to Menoecus 125, Epicurus, 1994, s. 29).²

Burada Epikür'ün üzerinde durduğu nokta iki zamansal periyodun var olduğudur. Ya varlık halinde ya da yokluk halinde oluruz; bunun arasında bir zaman dilimi söz konusu değildir (Luper, 2009, s. 70; Jeff McMahan, 1988, s. 33). Epikür felsefesinde sadece mutsuzluk (haz yoksunluğu) veya acı özünde negatif bir değer taşır. Bu yüzden, ölüm bizim için bir endişe kaynağı olmamalıdır. Çünkü onun bizi mutsuz edebileceği bir zaman diliminden bahsedilemez. Ölen biri için ölümün ne kendisi ne de etkileri özde bir kötülük taşıyabilir; dolayısıyla kişinin bundan endişe duyması yersizdir.

Hayatta temel hedefin haz veya mutluluk olduğunu düşünen Epikür, bu mutluluğun ancak ahlâki kendine yeterlilik ile zihnin dinginliğini engelleyen ölüm ve Tanrı gibi sebeplerden kurtulmakla mümkün olabileceğine inanmıştır. Epikür felsefesinde odaklanılan nokta, ölüm gerçekleştiğinde ortaya çıkması muhtemel acı değil, yaşarken ölümle ilgili hissedilmesi muhtemel bir korkunun anlamsızlığıdır. Yaşam bir gün sona erecek olsa bile ölümün insana zarar vermeyeceğine inanmak, insandaki muhtemel zihinsel tedirginliği ortadan kaldırır. Ancak Epikür açısından bu durum, yaşama limitsiz bir zaman eklenmesiyle değil, ölümsüzlük beklentisinin yok edilmesiyle gerçekleşir (Letter to Menoecus 124-125, Epicurus, 1994, s. 29); ayrıca bkz. (Draper, 2013, s. 71).

Ölüm korkusunun anlamsızlığına vurgu yapılırken cevaplandırılması gereken belki de ilk soru '*ölüm*' den ne anlaşıldığıdır? Acaba ölüm, "ölme sürecine mi?" veya "ölümün gerçekleşme anına mı" yoksa "kişinin yaşamının sona erdikten sonraki ölü olma haline mi" işaret eder? Halefleri, genel olarak Epikür'ün teorisinde ölümden kastedilen şeyin, *ölüyor olmak* veya *ölüm anı* değil, *ölü balde bulunmak* olduğu kanısındadır (Rosenbaum, 1986, s. 218; Rosenbaum, 1993, s. 122). Bu durumda ölüm süreci ölümün bir parçası değildir ve bu nedenle insanın, ölüyorken çektiği acının Epikür'ün

² Metindeki tüm çeviriler yazara aittir.

argümanını çürütmesinin mümkün olamayacağı varsayılmaktadır. Rosenbaum'a göre örneğin, "A kişinin ölümü kötüydü" dediğimizde, ölü halde olmanın onun için kötü olduğundan değil, onun ölüm sürecinin kötü olduğundan bahsetmiş oluruz. "B kişinin ölümü bir trajediydi" dediğimizde ise bu ölümün onun ailesi açısından ne kadar acı bir durum olduğuna vurgu yapmış oluruz. "C kişinin ölümü talihsizlikti" diye düşündüğümüzde, aslında onun ölüm zamanı hayatı açısından talihsiz bir döneme denk gelmişti demek isteriz. Bunların, Epikür'ün "ölüm bize bir şey yapmaz" iddiasıyla ilgili olmadığını farkında olmak gerekir (Rosenbaum, 2013, s. 156).

Epikür için ölüm, temel olarak içinde bulunulan durumu algılayamamak veya tecrübe edememek demektir. "Eğer öldüğümde artık yoksam ve içinde bulunduğum durumu hissedemiyorsam ölü olmamın benim için nasıl bir anlamı olabilir?" sorusu, onun odaklandığı asıl meseleye işaret eder. Epikür bu konuda şöyle bir çözüm önerisinde bulunmuştur:

Kendini ölümün bize bir şey yapmayacağı düşüncesine alıştı! çünkü her iyi ve kötü şey ancak algılandığında var olmuş olur; oysa ölüm, algı yokluğu durumudur (Letter to Menoeceus 124, Epicurus, 1994, s. 29).

Ölümün tecrübe edilemez niteliği nedeniyle korkunun sebebi olamayacağı iddiası, Epikür'ün varlık anlayışıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü ölüm, Epikür felsefesinde, atomik bir bütünlük içinde beden ve ruhtan oluşan insan varlığının dağılmış olmasını ifade eder. Bu durumda artık acı ve haz hissedilebilir değildir; çünkü dağılan veya yok olan bir şey algılayamaz; dolayısıyla algılanmayan şey insana zarar veremez (Letter to Menoeceus 127-128, Epicurus, 1994, ss. 29-30). Bu nokta üzerinden devam edildiğinde Epikür'ün, ölümün kötü olmadığına ve bu nedenle ölümden korkmanın mantıksızlığına vurgu yapan yaklaşımını önermeler üzerinden şöyle revize edebiliriz:

1. Bir durum *A* kişisi için, ancak belli bir zamanda algılandığında kötü olabilir,
2. Bu nedenle, *A* kişinin ölmesi ancak o kişi bu durumu belli bir zamanda algılandığında kötü olur,
3. *A* kişisi bir durumu ancak ölümü gerçekleşmeye başlamasından önce algılayabilir,

4. *A* kişinin ölüm hali onun ölümünden önce başlayan bir durum değildir,

5. O halde, *A* kişinin ölüm hali, onun belli bir zamanda algılabileceği bir durum değildir,

6. Bu nedenle, *A* kişinin ölümü onun için kötü değildir.

Epikür'ün iki ana unsur üzerinden temellendirmeye çalıştığı, ölümün bize bir şey yapmayacağı iddiası farklı açılardan eleştiriye açıktır. Bu bağlamda, eğer herhangi bir şeyin kötü olması onun algılanabilmesine bağlıysa bir bilinçsizlik hali olarak komada olmak veya bitkisel hayata girmek kötü olarak nitelenemeyecektir (Draper, 2004, ss. 92-114). Oysa herhangi biri için koma halinde olmanın kötülüğü aşikâr bir durumdur. Ölüm korkusunun yanlış değer yargularından kaynaklandığına inanan Epikür, bu korkunun rasyonel argümanlarla ortadan kaldırılacağı kanaatindedir. Fakat durumun gerçekten böyle olup olmadığı hayli kuşkuludur. Zira ölüm korkusunun rasyonel düşünememenin bir sonucu değil, insan psikolojisinin ortadan kaldırılamaz doğal bir refleksi olduğu pekâlâ iddia edilebilir. Diğer taraftan, meseleye evrim temelli bir açıklama yapılacak olursa, insandaki hazzı elde etme isteğinin doğal olduğu gibi acının sebebi olan ölüm korkusunun da doğal olduğu kabul edilecektir. Bu bağlamda ölüm endişesinin insanoglunun varlığını sürdürebilme azmine olumlu katkısından bahsedilebilir (Ewin, 2002, s. 19).

Eğer ölümün kötülüğünden bahsedilecekse Epikür için bu nitelik, dolaylı olarak ürettiği sonuçları üzerinden değil, onun özüyle ilgili olarak tartışılmalıdır. Oysa birçok insan ölümün, direkt olmayan etkileri sebebiyle kötü olduğunu kabul eder. Hayal kırıklığı, doyumsuzluk ve hüsrân gibi duygular onun direkt olmayan etkilerini bize göstermektedir. Ayrıca ölümün kötü oluşu dünyadaki yaşam süresi boyunca karşılaşılan durumlarla da sınırlı değildir. Zira insan ölümünden sonra -artık var olmasa bile- kendisiyle ilgili bazı iftira ve dedikodulara maruz kalabilir.

Diğer taraftan bazıları için ölümün kötülüğü, onun özünden kaynaklı kötülüklerle sebep olması değil, özünden kaynaklı iyilikleri engelliyor oluşudur (Belshaw, 2005, s. 38; Bradley, 1998, ss. 109-126; Feldman, 1991, s. 219; Jeff McMahan, 2002, s. 98). Örneğin bir baba çocuklarının büyüdüğünü göremeden veya insanlığa faydası dokunacak çalışmalarını bitireme-

den hayata gözlerini yummuş olabilir. Diğer taraftan eğer rasyonel ölüm endişesi sadece onun içsel anlamda kötü oluşuyla sınırlandırılırsa kişinin kendi ölümünden sonra kaygı duyacağı bir şey kalmayabilir (Glannon, 1994, s. 239). Yani bu durumda kendi çocuğunun nasıl bir insan olarak yaşayacağı ve bıraktığı dünyanın neye evirileceği onun için herhangi bir anlam taşımayabilecektir.

Epikür'ün yaklaşımının aksine, ölümün insan için kötü ve korkulacak bir şey olduğu iddiası, genel olarak ölümün insanı birçok güzellikten yoksun bırakabileceği öngörüsü ile temellenmektedir. Çeşitli gerekçelerle eleştiriliyor olsa bile (Scheffler, 2013, s. 86) yoksunluk (*deprivation*) teorisi, Epikür'ün ölümle ilgili tutumu karşısında, ölümün niçin kötü olduğuna dair en yaygın açıklamadır. Buna göre ölümün kötü oluşu, özünden değil bizi yoksun bıraktığı güzel şeyler nedeniyle. Oysa Epikür ölümün içsel niteliklerine, yani yokluk durumuna odaklanmış; fakat onun hayatla olan ilişkisini ihmal etmiştir.

2. Lukretius'ta Doğum Öncesi Yokluk ile Ölüm Sonrası Yokluk Arasındaki Simetrik İlişki

Romalı şair ve filozof Titus Lukretius Carus,³ Epikür'ün en etkili haleflerinden biri olarak kabul edilir. Lukretius, *De Rerum Natura* adlı eserinin üçüncü bölümünün büyük bir kısmını ölümün insana bir şey yapmama-acağı ve dolayısıyla ölüm korkusunun rasyonel olmadığı iddiasına ayırmıştır. Ona göre zihni huzursuz eden iki temel etkenden biri ölüm korkusudur. Lukretius ölüm korkusunu sadece kendi içinde kötü bir durum olarak görmemiş; ayrıca onu insanların mal, servet ve güç için yarıştıkları ve hatta bu uğurda savaşa sebebiyet verdikleri bir güvensizlik hissinin temeli olarak değerlendirmiştir (3.830-970, Lucretius, 2001, ss. 89-94); ayrıca bkz. (Rosenbaum, 1989, ss. 353-373).

Lukretius'un da dahil olduğu Epikürcü gelenek, doğası gereği insanın farklı arzu veya ihtiyaçlara sahip olduğunu kabul eder. Bunlardan birincisi, yemek-içmek-barınmak gibi temel ihtiyaçlar; ikincisi, cinsel arzulardır. Bunlar bir şekilde karşılanır. Üçüncüsü ise mala ve makama yönelik ihtirastır, ancak bu üçüncüsü bütünüyle tatmin edilemez. Bu nedenle tatmin-

³ Lukretius, Epikür felsefesini Roma'ya sokan kişi olarak kabul edilir. Hayatı ve felsefesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Smith, 2001, ss. vii-xxxi.

sizlik yaratması muhtemel bedensel hazların yerine zihinsel hazların çok daha değerli olduğu kabul edilir. Bedensel hazlar hissedildiği an ile sınırlı iken zihinsel hazlar geçmiŐe dair anılar ve geleceğe dair beklentilerle daha geniş bir zaman dilimini kapsar. Fakat zihnin bu geçmiŐe ve geleceğe gitme kapasitesi onun başına bela da açabilir. Zira geçmiŐten kalan acı hatıralar ve geleceğe dair ölüm gibi anlamsız endiŐeler insan zihninin huzurunu bozabilir (Smith, 2001, s. xxx).

Ölümden korkmanın anlamsızlığının altını çizen Epikür'n yaklaşımı, Lukretius'la birlikte farklı bir boyuta taŐınmıŐtır. Doğumdan nceki yokluğun; kötülüğün ve korkunun nesnesi olamayacağı kabulünden yola çıkan Lukretius, ölümle gelen yokluğun bu durumdan farklı olmadığına vurgu yapmıŐtır. Epikür'n izinden giden Lukretius'un temel felsefi hedefinin, insanın zihinsel dinginliğe eriŐmesini sağlayacak bir çözüm yolu bulmak olduğu söylenebilir (Hetherington, 2005, ss. 211-219; Simon, 2009, s. 414). Lukretius temel olarak, doğum öncesi yokluk (*pre-natal non-existence*) ile ölüm sonrası yokluk (*post-mortem non-existence*) arasında bir benzerliğe dikkat çekmektedir. Literatürde simetri delili (*symmetry argument*) olarak isimlendirilen bu yaklaşım, Lukretius tarafından Şöyle dile getirilmiŐtir:

Bugünden geçmiŐe baktığımızda doğumumuzdan önceki zamanın bize bir Şey yapmadığı açıktır, bu nedenle doğa lmmzden sonraki zamanı benzer bir nitelikle (bize zarar vermeyecek Şekilde) bize sunar (3.970, Lucretius, 2001, s. 94).

Doğumdan nceki yokluk hali ile ölümden sonraki yokluk hali arasındaki benzerlik simetri delilinin çıkıŐ noktasıdır. İnsanların doğmadan önceki yokluk durumuyla ilgili endiŐesiz halinin öldükten sonraki yokluk durumu için de geçerli olması gerektiği üzerinde durulur. Lukretius burada doğum öncesi yokluğun nötr halini referans olarak ölüm sonrası yokluğun kötü olduğu yanlış inancını düzeltmeyi hedeflemektedir.

Simetri delili, Epikür'n ölümle ilgili ortaya koyduğu tutumun eksik kalan bölümünü tamamlamak adına önemli bir işlev görür. Yani bu delil yeni ve bağımsız bir sonuç üretmek yerine doğrulayıcı ve ikna edici bir rol üstlenmektedir. Zira Epikür'n "Ben varken ölüm yok, ölüm geldiğinde ise artık ben yokum." yaklaşımı, doğmadan önceki yokluk haliyle ilgili herhangi bir Şey söylememektedir. Aslına bakılırsa, Epikür'n ölümün kiŐiye zarar vermeyeceği iddiası, Lukretius'un iki yokluk dönemi arasında

varsaydığı simetri iddiasından bağımsızdır. Bu nedenle simetrisinin olmadığı ispatlansa bile Epikür'ün iddiası çürütülmüş olmaz (Warren, 2004, ss. 81-82).

Simetri delilinin iki farklı versiyonu söz konusudur: Bunlardan birincisi, *ölümle* ilgili tutumumuzdan yola çıkarak, doğmadan önceki yokluk döneminin bizi ilgilendirmediği gibi öldükten sonraki yokluk dönemiyle de ilgili endişeli olmamızın anlamsızlığına atıfta bulunur. İkincisi ise ölümle gelen yokluğun zararlı olmadığına odaklanarak doğumumuzdan önceki yokluğun bize zarar vermediği gibi öldükten sonraki yokluğun da bize zarar vermeyeceğine dikkat çeker (Warren, 2014, s. 167). Burada üzerinde durulan husus, yaşam süremizin öncesi ve sonrasında gerçekleşmesi muhtemel şeylerden daha çok, geçmiş ve geleceğe dönük şu anda sahip olduğumuz endişelerimizle ilgilidir. Ölümün bize bir zararın dokunup dokunmayacağı ile ilgili bugünden endişe içinde olmamız, onun öldükten sonra bizim için bir zararın olup olmadığından farklı bir durumdur. Nasıl ki doğum öncesi yokluğun bize bir zararı yok ve aynı zamanda bugünden geçmişteki yokluk için bir endişe duymuyorsak, öldükten sonraki yokluk için de aynı endişeyi duymanın rasyonel bir tarafı yoktur (Sorensen, 2013, s. 237). Şu anda acıya sebep olmayan herhangi bir şeyin gelecek için beklenti oluşturması boş bir endişedir. Bu nedenle ölüm, bugün bizim için bir acıya sebep olmayacağına göre, onun gelecek için bir beklenti oluşturması anlamsızdır.

Sonuç olarak, doğum öncesi yokluk ile ölüm sonrası yokluk arasındaki ilişkiyi anlamaya çalışırken karşımıza üç seçenek çıkmaktadır. Birincisi Lukretius'u haklı bulmak, yani doğum öncesi yokluğun bize zarar vermediği gibi ölüm sonrası yokluğun da bize zarar vermeyeceğini kabul etmektir. İkincisi, Lukretius'un kurduğu simetriyi tersten okumaktır. Yani öldükten sonra ortaya çıkması muhtemel zararın, doğum öncesi yokluk için de geçerli olduğu varsayımdır. Bu yaklaşımda insanın doğmadan önceki yokluktan endişe edebileceği öngörülmekte; dahası aynı paralellik kuru-lursa, ölümden sonraki yokluğun yarattığı endişenin bir benzerinin doğumdan önceki yokluk için de mümkün olabileceği varsayılmaktadır. Üçüncüsü ise bu iki yokluk dönemi arasında bir paralellik kabul etmeyen asimetrik yaklaşımı savunmaktır. Birinci ve ikinci seçenekler temelde farklı sonuçlar üretmemektedir. Fakat üçüncü seçenek, simetrik yaklaşı-

mının aksine, iki yokluk dönemi arasında bir asimetri öngörmektedir. Peki söz konusu asimetrinin varlığı bize neyi gösterir? Bu sorunun cevabı bir sonraki alt başlığın konusunu oluşturmaktadır.

3. Doğum Öncesi Yokluk ile Ölüm Sonrası Yokluk Arasındaki Asimetrik İlişki

Doğumdan önceki ve ölümden sonraki yokluk dönemleri arasında öngörülen asimetrik ilişkinin varlığı aslında simetri delilinin çürütülmesiyle doğrudan irtibatlıdır. Simetri delili yakın geçmişte önemli eleştiriler almıştır. Bunlardan ilki, doğumdan önceki yokluktan endişe etmeyişiimizin sebebinin aslında onu takip eden varlık hali olduğu; fakat ölüm sonrası yokluk için aynı şeyin söylenemeyeceği; zira geçici bir yokluk hali ile sürekli bir yokluk halinin aynı şey olmadığı iddiasıdır (Luper, 2009, s. 63).

Simetri deliline yönelik bir diğer eleştiri ise “yokluk eğer kötü olarak niteleniyorsa, bu durumda hiç var olmamış biri için de aynı durum söz konusu olamaz mı?” sorusunda kendini gösterir. Örneğin, evli bir çift, bir çocuk sahibi olmak isteyebilir; fakat daha sonra değişik sebeplerle bu isteklerini erteleyebilir veya bir çocuk sahibi olmaktan vazgeçebilirler. Bu durum potansiyel *A* kişisi için kötü olarak nitelenebilir mi? Bu potansiyel kişi dünyaya gelmediği için üzölmeli midir? Bu soruya ‘*evet*’ cevabını vermek elbette mümkün değildir. Çünkü ölümün bizim için kötü bir şey olduğunu söylememiz için varlığın zorunluluğunu kabul etmemiz gerekir, ki bu oldukça tartışmalı bir meseledir. Ya da ölümün -var olmasak bile- bizim için kötü bir şey olduğunu kabul ederiz. Fakat bu durumda da milyarlarca var olma potansiyeline sahip insan için de yokluğun kötü bir şey olması beklenir, ki bu durum garip bir sonuç ortaya çıkarmaktadır (Kagan, 2012, ss. 217-221).

Doğumdan önceki yokluk ile ölümden sonraki yokluk arasında bir asimetrinin var olduğunu savunanlar, temel olarak daha erken doğmanın gerçek bir imkânâna sahip olmamasına rağmen daha geç ölmenin bir ihtimal olarak mümkün olduğu tezinin altını ısrarla çizmektedirler. Bu açıdan bakıldığında, ölümün daha geç gelmesi, daha fazla güzelliğin tecrübe edilmesi imkânını ortaya koymasına rağmen, daha erken doğmak sadece yaşam aralığının değişmesi anlamına gelmekte ancak daha fazla güzellik tecrübe edileceği anlamına gelmemektedir (Feldman, 1992, ss. 154-156).

Yani daha erken ölmenin bir haz yoksunluğuna sebep olabileceği varsayılırken daha geç doğmanın böyle bir yoksunluğa sebep olmayacağı kabul edilir. Asimetriyi savunanlar, “Şayet ben daha erken doğsaydım” cümlesi kullanılıyor olsa da bunun, metafizik bir imkâna işaret etmediğini düşünürler. Erken ölmek ile geç doğmanın yoksunluk üretmesi açısından farklılığını daha iyi anlamak için şöyle bir tablodan faydalanabiliriz:⁴

	1950	1975	2000	2025	2050
Ali	_____				
Ahmet	.....	_____			.....
Mehmet	_____				

Yukarıda görülen üç hayali kişiyi temel alarak meseleyi irdeleyecek olursak ortaya çıkan resim şudur: Ahmet en kısa yaşam süresine sahiptir. O iki taraflı bir yoksunluk içindedir. Simetriyi inkâr edenler için Ahmet'in yaşamı Mehmet ile kıyaslandığında 25 yıllık bir yoksunluğu içerdiği halde Ali ile kıyaslandığında böyle bir yoksunluk söz konusu değildir. Mehmet ve Ahmet aynı karakteristik başlangıç niteliklerini taşıyabilir. 50 yıl aynı denebilecek yaşamı deneyimledikten sonra, Ahmet'in hayatı bitmiş Mehmet'in ki ise devam etmiştir. Bu durumda Ahmet'in, Mehmet'in sahip olduğu 25 yıldan yoksun olduğu doğru iken Ali'nin sahip olduğu 25 yıldan yoksun olduğunu söyleyemeyiz. Yani Ahmet ve Mehmet'in aynı kişi olması mümkün olmakla birlikte, Ahmet ve Ali'nin aynı kişi olması artık olasılık dışıdır. Ahmet'in Mehmet ile aynı zamanda doğması onun Mehmet'le aynı kişi olabileceğini ifade eder. Fakat aynı kişi olmalarını sağlayan şeyin ne olduğu konusunda modern filozoflar arasında bir ayrışma vardır. Bazıları biyolojik veya genetik bazıları ise psikolojik ve çevresel faktörlere atıfta bulunur. Buradaki esas tartışma insan karakterini oluşturan asıl unsurun ne olduğudur.

Özetle, simetri deliline karşı olanlar yaklaşımlarını genel olarak şu iki temel iddia üzerinden inşa ederler: 1. Doğum zamanı değişmez (zorunlu) bir nitelik taşır; yani daha erken ya da geç doğamazdık. Oysa ölüm zamanı zorunluluk taşımaz; yani daha geç ölmemiz mümkündür. 2. Yaşarken geçmiş ve geleceğe yönelik tutumumuz kaçınılmaz bir şekilde asimetrik-

⁴ Bu farazi durum Warren, 2004, ss.78-79'dan uyarlanmıştır.

tır. Ölüm daha uzun yaşandığında elde edilebilecek hazların kesilmesi anlamında kötüdür; fakat doğum öncesi yokluğu aynı şekilde bir kötülük olarak düşünmek zorunda değiliz.

Simetri deliline yönelik modern dönemdeki önemli eleştirilerden ilki Thomas Nagel'den gelmiştir. Nagel, -muhtemelen Saul Kripke'den *ilham alarak*, (Kripke, 1980, ss. 112-115)- insanın spesifik bir yumurta ve sperm kombinasyonundan oluştuğunu iddia eder. Ona göre spesifik bir genetik koda sahip insan belli bir zamanda dünyaya gelir. Bu durumda eğer anne babam bir sene önce veya bir sene sonra çocuk sahibi olmaya karar vermiş olsalardı muhtemelen farklı bir sperm ve yumurta birlikteliği söz konusu olacak ve doğacak o bebek ben olmayacaktım. Fakat daha geç ölmek için aynı şey söylenemez. Nagel temel olarak daha önce doğmakla daha geç ölmek arasında ürettiği sonuçları açısından keskin bir ayırım yapmaktadır:

İnsanın hem doğumundan önce hem de ölümünden sonraki zamanın bizim var olmadığımız zamanlar olduğu doğrudur. Fakat öldükten sonraki zaman, kişiyi bazı şeylerden mahrum bırakacak bir zamandır. Yani kişi ölmeseydi içinde yaşayacağı zamandır. Fakat herhangi bir insanın doğumundan önceki zamanı, -eğer daha erken doğsaydı- yaşayabileceği bir zaman olarak değerlendiremeyiz. Prematüre doğmuş bir bebeği istisna kabul edersek, kişinin daha erken doğması mümkün değildir. Normal zamanından daha erken doğan biri ancak başka biri olur. Bu nedenle doğumdan önceki zaman, aynı kişinin dünyaya gelmesinin mümkün olduğu bir zaman dilimi olarak görülemez (Nagel, 1979, s. 8).

Anlaşılan o ki Nagel, Lukreitus'un doğum öncesi yokluğun insan için bir endişe kaynağı olmadığı gibi ölüm sonrasındaki yokluğun da bir endişe kaynağı olmaması gerektiği söylemini doğru bulmamaktadır. Doğumdan önceki yokluk ile ölümden sonraki yokluk hali zaman açısından paralellik taşır. Fakat ölümlle gelen yokluk insanı -eğer ölmeseydi tecrübe edebileceği- birtakım güzelliklerden mahrum ederken aynı durum doğum öncesi yokluk için geçerli değildir. Dolayısıyla bu iki yokluk dönemi arasında yoksunluğa sebep olma açısından bir simetriden değil, aksine bir asimetriden bahsedilebilir (Nagel, 1979, ss. 1-10; 1986, ss. 223-233); ayrıca bkz. (Brueckner, 1986, s. 219; 1993, ss. 327-331).

Burada vurgulanmak istenen nokta daha erken ölmekle daha geç doğmanın farklı sonuçları beraberinde getirme potansiyeli taşıyor oluşu-

dur. Geç doğum ve erken ölümün, ilk bakışta bizim daha az süre hayatta kalmamıza neden olmaları bakımından benzerlik taşıdıkları düşünülebilir. Fakat daha erken ölmeyi kötü olarak nitelemek mümkün olsa bile daha geç doğmanın kötü bir şey olduğunu söylemek kolay değildir. *Zira* daha uzun yaşam tercihi (*the longevity preference*) ile başka bir zamanda yaşama tercihi (*time-location preference*) arasında önemli bir fark söz konusudur (Raz, 2001, ss. 88-89). Daha geç ölmek daha uzun yaşamayla ilişkilendirilebilir; fakat daha erken doğmak için aynı şey geçerli değildir. Zira daha erken doğmak, daha uzun yaşamak değil başka bir zamanda başka bir insan olarak yaşamak anlamına gelir.

Doğum öncesi yokluk ile ölüm sonrası yokluk arasında bir asimetri-nin olduğunu savunan bir diğer önemli isim Derek Parfit'tir. Nagel ile paralel düşüncelere sahip Parfit'in verdiği hastane örneği literatürde konuyla ilgili yapılan tartışmalarda fazlaca atıf almaktadır. Parfit bir hastanede olduğumuzu hayal etmemizi ister: Ciddi bir hastalık nedeniyle ameliyat olmak zorundayız; fakat bu ameliyatın anestezi uygulanmadan yapılması gerekiyor. Ameliyat sonrası ise bize son yirmi dört saat içinde yaşadığımız her şeyin silinmesine sebep olacak bir ilaç verilmesi gerekiyor. Ameliyat acı ile gerçekleşiyor ve bize bu ilaç enjekte ediliyor. Sonra uyanıyoruz ve yanımızdaki hemşireye soruyoruz: "Acaba benim operasyonum bitti mi, yoksa henüz başlamadı mı?" Hemşire birçok hasta olduğu için emin olmadığını söylüyor ve öğrenmeye gidiyor. Parfit, tam bu noktada, "Böyle bir halde iken hangi durumu tercih ederdik?" sorusunu gündeme getirir. Ona göre elbette operasyonun bitmiş olmasını umut ederdik, zira insanlar geçmişle değil gelecekle ilgili kaygı duyarlar. Dolayısıyla insanın bu eğilimi, iki yokluk dönemiyle ilgili endişe bağlamında bir simetriden değil ancak bir asimetriden bahsetmemize izin verir (Parfit, 1984, ss. 164-165). Parfit'in hastane örneğinde ortaya çıkan mesaj şudur: Bizler geçmişteki acı ve kötü durumlara değil, gelecekte gerçekleşmesini umduğumuz güzel şeylere odaklı olarak yaşarız. Doğumdan önceki yokluğun bizi muhtemel güzelliklerden mahrum ettiğini varsaysak bile onu zihnimizde mesele etmeyiz.

Nagel'in aynı kişinin, olması gerekenden daha erken dünyaya gelmesinin imkânsızlığını biyolojik (genetik) sebeplerle açıklamaya çalışması bazı itirazları beraberinde getirmiştir. Frederik Kaufman, Nagel'in daha

erken doğduğunda kişinin başka bir insan olacağı iddiasını doğru bulmakla birlikte bunun sebebinin biyolojik değil, insanın sahip olduğu psikolojik ve içine doğduğu sosyo-kültürel şartlar olduğu kanaatindedir. Nerede doğduğumuz, hangi ailede büyüdüğümüz, ne tür bir psikolojik altyapıya sahip olduğumuz ve nasıl bir kültürel ortamın içinde yaşadığımız gibi hayatımızın detayları geniş anlamda karakterimizi belirler (Kaufman, 1999, s. 12). Daha erken doğmak, karakterimizi belirleyen başka şartlar içinde doğmak ve dolayısıyla başka bir insan olmak anlamına gelir. Örneğin, dedeleri 300 yıl önce başka bir yere göç etmiş biri, eğer bu durum gerçekleşmemiş olsaydı, aynı genetik kodlara sahip olsa bile bambaşka biri olabilirdi.

Peki aynı insanın daha geç doğmasına ihtimal verilmezken daha erken ölmesinin mümkün olduğu tezi asimetrik yaklaşım için niçin önemlidir? Bunun sebebi, insanın daha geç doğmasının imkânsız olması sebebiyle onun herhangi bir şeyden mahrum olmayacağına; diğer taraftan ise aynı insanın daha erken ölmesinin bazı yoksunluklarla sebep olacağına ve bunun kötü olduğuna dair kesin bir inançtır. (Kaufman, 1996, s. 309). Yani doğumdan önceki yokluk hali ile ölümden sonraki yokluk hali arasında ciddi bir asimetri söz konusudur. Dolayısıyla yokluğa sebep olacak ölüm, Epikür ve Lukretius'un aksine, endişe verici ve kötü bir nitelik taşır.

Christopher Belshaw, bu konuda Kaufman'la aynı fikirdedir. İnsanın karakteri, içine doğduğu aile ve sosyo-kültürel çevre ile şekillenir. Dolayısıyla daha erken veya geç doğmak kişinin bu kültürel çevresini etkiliyor veya değiştiriyorsa, bu kişi kaçınılmaz olarak artık aynı kişi olamaz. Fakat bu durum, genetik olmaktan öte psiko-sosyal durumdur. Diğer taraftan Belshaw, simetri-asimetri meselesinde genel geçer cümleler kurmanın çok anlamlı olmayacağı kanaatindedir. Zira insanoğlu eğilimleri açısından farklılıklar taşıyabilir. Hayatı yaşarken içinde bulunduğumuz şartlar ölüm ve yaşama dair düşüncelerimizi etkileyebilir (Belshaw, 1993, ss. 110-112; 2000, s. 70).

Doğmadan önceki yokluk dönemi ile öldükten sonraki yokluk dönemi arasında bir simetri kabul etmeyenler görüldüğü üzere farklı gerekçeler üretmişlerdir. Fakat temel hedef daha erken ölmenin -ki aslında her ölüm, erken ölüm kabul edilebilir- bir yoksunluk yarattığı, fakat daha geç doğmanın aynı yoksunluğu yaratmadığını gösterebilmektir. Ayrıca insa-

nın, doğası gereği geçmişle ilgili hiçbir endişe duymadığı vurgulanırken, geleceğin insanlar için önemli bir gündem olduğuna vurgu yapılmaktadır. İki yokluk dönemi arasında kurulan bu asimetri, öldükten sonraki yokluğun, doğumdan öncekinin aksine, sebep olduğu yoksunluklar nedeniyle kötü bir nitelik taşıdığını, dolayısıyla ondan endişe edilmesinin gayet makul olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Sonuç

Bir kimsenin ölüm karşısında nasıl bir tutum takınması gerektiği, antik dönemlerden itibaren tanık olunan çok eski bir tartışmadır. Bu tartışma yalnızca filozofların gündemi olmuş da değildir. Ortalama her insanın, ölümün neliğine dair kendince cevaplar bulmaya çalışması doğal bir arayış olarak kabul edilebilir. Ayrıca insanların büyük bir bölümünün farklı da olsa bir dinin mensubu oldukları gerçeğinin bu arayışla ilgisini yadsıyamayız. Zira dinler, insanlar için ölümün anlamının ne olduğuna ve ölüm karşısında nasıl bir tutum takınılması gerektiğine dair görece tatmin edici cevaplar üretmişlerdir. Fakat yine de ölüm, doğası gereği içinde fazlaca gizem barındıran bir yokluk halidir ve insanın bu gizemi anlamlandırma çabası nihayete erecek gibi görünmemektedir. Bilimsel açıklamasından bağımsız olarak, ölümün sebep olduğu yokluk hali elbette korkutucudur. Zira henüz bu tecrübeyi yaşamış ve geri dönmüş biriyle tanışma fırsatına erişmiş değiliz! Ölümü bilinçli bir varlığın yokluğu olarak düşündüğümüzde, ölüme yönelik tepkinin korku veya en azından tedirginlik olması garipsenecek bir durum olmasa gerekir.

Ölümün doğasının kötü olması, gelecekte kaçınılmaz olarak gerçekleşecek ölüm haliyle ilgili endişe duymaktan farklı bir durumdur. Epikür, ölümün kötü olup olmadığından ziyade ölümden korkmanın anlamlı olup olmadığı meselesine odaklanmıştır. Yani ölümün kötü olmadığı; fakat kötüye bile bizim onu algılayabilecek bir durumda olmayacağımızı varsaymıştır. Lukretius ise doğumdan önceki yokluk halinin bizim için herhangi bir olumsuz anlamının olmadığına atıfla, ölümden sonraki dönemin bundan farksız olacağına ve dolayısıyla bugün için endişeye mahal olmadığına vurgu yapmaktadır. İki yokluk dönemi arasında bir asimetrinin varlığını savunanlar ise ölümden sonraki yokluğun üretebileceği kötülüğün doğumdan önceki yokluk açısından metafizik bir imkânsızlığa işaret ettiği

kanaatindedirler. Fakat iki yokluk dönemi arasındaki asimetric ilişkinin temelini oluşturan yoksunluk açıklaması bazı soruları da beraberinde getirmektedir. Zira hayatın herkese aynı ölçüde güzellikler bahsettiğini söylemek hiç de kolay değildir. Bu nedenle ölüm, acılar içinde yaşayan bir insan için kötülük veya yoksunluk değil, bir kurtuluş vesilesi olarak bile düşünülebilir. Dolayısıyla iki yokluk dönemi arasında bir simetrimin olmadığı kabul edilse bile ölümden sonraki yokluğun her zaman bir kötülük olarak algılanması gerekmez. Diğer taraftan yoksunluk teorisi, Epikür'ün "Ölüm kişi için kötü değildir" iddiası için iyi bir cevap olsa da "Ölümden korkmak için mantıklı bir neden yok" iddiasını çürütüp çürütemeyeceği hayli kuşkuludur.

Normal şartlar altında herhangi biri için daha erken ölmek, hayatta yapmak ve yaşamak istediği birçok şeyden mahrum kalacağı anlamına gelmekte; buna karşılık sözel olarak ifade ediliyor olsa da 'daha geç doğmak' metafizik bir gerçekliğe işaret etmemektedir. Örneğin, anne babamın daha geç dünyaya gelen çocuğu artık ben değil, onların başka bir çocuğu olacaktır. Çünkü belli bir zamanda ve belli bir psiko-sosyal altyapı ile dünyaya gelen biri, aynı genlere sahip biri olarak daha geç doğması durumunda, başka şartlarda dünyaya gelecek ve bambaşka biri olacaktır. Örneğin 2007'de doğması muhtemel bir insanı oluşturacak bir sperm ve yumurta çiftinin dondurularak 2017'de döllenmesi sağlanabilir. Fakat bu döllenme sonucunda, doğacak insanın karakterini belirleyecek zaman ve şartlar büyük ölçüde değişmiş olacak ve böylece onu başka bir insana dönüştürecektir. Bu durumda aynı kişinin daha geç doğması imkân dahilinde değilken, daha erken ölmesi mümkün olabilecektir. Bu muhtemel erken ölüm kişiyi bazı güzel şeylerden yoksun bırakabileceği için kötüdür. Fakat resmin içine Tanrı yerleştirildiğinde başka bir seçenek daha ortaya çıkmaktadır: "Bizim varlığımız ne daha uzun ne daha kısa olabilir. Çünkü bu zamanlar bizim müdahalemizin olabileceği zamanlar değildir. Varlık haline gelenler gelmiş, gelmeyenler ise zaten gelmeyeceklerdi." Böyle bir yaklaşım daha erken ve daha geç doğmak dediğimiz şeyin metafizik imkânsızlığına işaret etmektedir.

Aslına bakılırsa Epikür ve Lukretius ile ahiret hayatının varlığını kabul eden dinlerin, -gerekçeleri farklı da olsa- ulaşmaya çalıştıkları sonuç arasında ciddi paralellikler söz konusudur. Bu dünyada Tanrı'nın istediği

hayatı yaşamış biri, ölümünden sonra hak edenler için hazırlanmış yeni bir hayata köprü veya dünyada gözlemediği adaletsizliğe bir çare olabileceği ümidiyle ölümden endişe duymanın anlamsız olacağını düşünebilir. Bu tutum, Epikür'ün, algılanamayacağı gerekçesiyle "ölüm için endişeli olmak irrasyoneldir" iddiasının varmak istediği hedefle ilginç benzerlikler taşımaktadır. Zira iki tarafta insana bir zihin dinginliği sağlamayı hedeflemektedir. Fakat dinlerde bu dinginlik ahiret hayatının varlığı inancı ile mümkün görülürken, Epikür öldükten sonra insanı etkileyecek bir durumun söz konusu olamayacağı mesajını vererek bu dinginliği sağlamayı ümit etmiştir.

Fakat ne olursa olsun ölümün gizemi görmezden gelinemez. Normal şartlar altında ölümün insanın hayata anlam verme çabasında önemli bir işlev görüyor olmakla birlikte, onun yadsınamaz gerçekliği -öldükten sonra yeni bir hayatın varlığına inansın ya da inanmasın- insanda karşı koyamayacağı bir endişeye sebep olmaktadır. İnanmış biri için dünyadaki eylemlerinin ahirette nasıl bir karşılık bulacağı gizemini korurken, ahirete inanmayan biri için artık var olmayacak olmanın nasıl bir şey olacağı başka bir gizemin parçası olabilmektedir. Sonuç olarak denilebilir ki, ölüm yadsınamaz gerçekliği ile doğal bir endişeye sebep olmakta; bununla birlikte hayata anlam verme arayışımızda bize önemli katkılar sunmaktadır.

Kaynaklar

- Aristoteles (1998). *Nikomakhos'a Etik*. (Çev. S. Babür). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Aristotle (1995). *Nicomachean Ethics*. (Trans. D. Ross). *The Complete Works of Aristotle*. (Ed. J. Barnes). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Belshaw, C. (1993). Asymmetry and Non-Existence. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 70 (1), 103-116.
- Belshaw, C. (2000). Later Death/Earlier Birth. *Midwest Studies In Philosophy*, 24 (1), 69-83.
- Belshaw, C. (2005). *10 Good Questions about Life and Death*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Bradley, B. (1998). Extrinsic Value. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 91 (2), 109-126.
- Bruceckner, A. J. M. F. (1986). Why Is Death Bad? *Philosophical Studies: An*

- International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 50 (2), 213-221.
- Brueckner, A. J. M. F. (1993). The Asymmetry of Early Death and Late Birth. *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 71 (3), 327-331.
- Draper, K. (2004). Epicurean Equanimity Towards Death. *Philosophy and Phenomenological Research*, 69 (1), 92-114.
- Draper, K. (2013). Epicurus on the Value of Death. *The Metaphysics and Ethics of Death*. (Ed. J. S. Taylor). New York: Oxford University Press, 71-80.
- Epicurus (1994). *Letter to Menoeceus*. (Trans. B. Inwood). *The Epicurus Reader: Selected Writings and Testimonia*. (Ed. B. Inwood). Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Ewin, R. E. (2002). *Reasons and the Fear of Death*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Feldman, F. (1991). Some Puzzles About the Evil of Death. *The Philosophical Review*, 100 (2), 205-227.
- Feldman, F. (1992). *Confrontations with the Reaper: A Philosophical Study of the Nature and Value of Death*. Oxford: Oxford University Press.
- Glannon, W. (1994). Temporal Asymmetry, Life, and Death. *American Philosophical Quarterly*, 31 (3), 235-244.
- Hetherington, S. (2005). Lucretian Death: Asymmetries and Agency. *American Philosophical Quarterly*, 42 (3), 211-219.
- Kagan, S. (2012). *Death*. New Haven: Yale University Press.
- Kaufman, F. (1996). Death and Deprivation; or, Why Lucretius' Symmetry Argument Fails. *Australasian Journal of Philosophy*, 74 (2), 305-312.
- Kaufman, F. (1999). Pre-Vital and Post-Mortem Non-Existence. *American Philosophical Quarterly*, 36 (1), 1-19.
- Kripke, S. (1980). *Naming and Necessity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lucretius (2001). *On the Nature of Things*. (Trans. M. F. Smith). Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Luper, S. (2009). *The Philosophy of Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- McMahan, J. (1988). Death and the Value of Life. *Ethics*, 99 (1), 32-61.

- McMahan, J. (2002). *The Ethics of Killing*. New York: Oxford University Press.
- Nagel, T. (1979). *Mortal Questions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nagel, T. (1986). *The View from Nowhere*. New York: Oxford University Press.
- Parfit, D. (1984). *Reasons and Persons*. Oxford: Clarendon Press.
- Raz, J. (2001). *Value, Respect, and Attachment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenbaum, S. E. (1986). How to Be Dead and Not Care: A Defense of Epicurus. *American Philosophical Quarterly*, 23 (2), 217-225.
- Rosenbaum, S. E. (1989). The Symmetry Argument: Lucretius Against the Fear of Death. *Philosophy and Phenomenological Research*, 50 (2), 353-373.
- Rosenbaum, S. E. (1993). How to Be Dead and not Care: A Defense of Epicurus. *The Metaphysics of Death*. (Ed. J. M.Fischer). Stanford, CA: Stanford University Press, 117-134.
- Rosenbaum, S. E. (2013). Concepts of Value and Ideas about Death. *The Metaphysics and Ethics of Death*. (Ed. J. S. Taylor). New York: Oxford University Press, 149-168.
- Scheffler, S. (2013). *Death and the Afterlife*. (Ed. N. Kolodny). New York: Oxford University Press.
- Simon, J. R. (2009). Playing the Odds: A New Response to Lucretius's Symmetry Argument. *European Journal of Philosophy*, 18 (3), 414-424.
- Smith, M. F. (2001). Introduction. *On the Nature of Things*. Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Sorensen, R. (2013). The Symmetry Problem. *The Oxford Handbook of Philosophy of Death*. (Eds. F. F. Ben Bradley & J. Johansson). New York: Oxford University Press, 234-254.
- Warren, J. (2004). *Facing Death: Epicurus and his Critics*. Oxford: Clarendon Press.
- Warren, J. (2014). The Symmetry Problem. *Life and Death*. (Ed. S. Luper). Cambridge: Cambridge University Press, 165-180.

Öz: Ölüm hayatın yadsınamaz bir gerçekliğidir. Onun kötü ve korkulalı bir durum olup olmadığı, Antik Yunan filozoflarına kadar geri götürülebilir önemli bir tartışmadır. Bu çalışma öncelikle Epikür'ün; "ölüm bize bir şey yapmaz; zira biz hayatta iken ölüm yok, ölüm geldiğinde ise artık biz yokuz" tezini hangi gerekçelere dayandırdığını ve ne ölçüde tatmin edici sonuçlara ulaştığını tartışma konusu yapmaktadır. Daha sonra Epikür'ün halefi olarak kabul edilen Lukretius'un; doğum öncesi yokluk ile ölüm sonrası yokluk arasında kurduğu benzerlikten, ölümden korkmanın anlamsızlığı sonucunu nasıl çıkardığını irdelemeye çalışmaktadır. Son olarak ise bu iki yokluk dönemi arasındaki ilişkinin, Lukretius'un iddiasının aksine, aslında simetrik olmadığını, zira insanların daha geç doğmasıyla daha geç ölmesi arasında, sebep olduğu yoksunluklar göz önüne alındığında ciddi farklılıklar olduğunu savunan modern asimetric yaklaşımlara değinmektedir. Bu çalışma temel olarak ölümün, doğasından kaynaklı endişeyi besleyen bir gizeme sahip olduğu, fakat bununla birlikte onun hayata anlam verme arayışımızda bize önemli katkılar sunduğu tezini savunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ölüm, Epikür, Lukretius, yokluk, simetri delili.

